

Kulturni obzori jednog grada : povijest čitanja u Bjelovaru

Zorka Renić, Tatjana Kreštan. *Narodna knjižnica „Petar Preradović“ Bjelovar : od časničkog kasina do novog tisućljeća. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2012. Niz Hrvatsko knjižničarstvo, knjiga 1. / glavna urednica niza Ivana Hebrang Grgić.*

Čitaonički pokret u Hrvatskoj mora se promatrati u kontekstu narodnog preporoda, a potom i u kontekstu socijalnih, političkih, nacionalnih i kulturnih gibanja u tadašnjoj Austro-Ugarskoj Monarhiji koja su okončana revolucijom 1848. i uvođenjem Bachovog apsolutizma. Sličan put afirmacije narodnog i nacionalnog prošli su i drugi narodi, ali znatno ranije. Nagli razvoj tiska i periodičkih izdanja, brži protok informacija, uvjetovali su osnivanje čitaoničkih društava diljem Europe pa konačno i na slavenskom jugu. U Hrvatskoj se čitalo i prije hrvatskog (ilirskog) narodnog preporoda, ali u zatvorenim krugovima crkve, samostana, sveučilišta... Čitaonički pokret je oblik demokratizacije tadašnjeg feudalnog uređenja koje je prerastalo u kapitalističko, građansko, sve otvorenije društvo. Put nije bio ni brz ni lagan jer pravo na informaciju i dostupnost informacija svima ostvarit će se znatno kasnije.

Prvo čitaoničko društvo na njemačkom jeziku Casino Verein Belovar osnovali su časnici jer u vrijeme narodnog preporoda Bjelovar je važno vojno uporište Vojne granice izuzeto iz ostatka banske Hrvatske i izravno podvrgnuto bečkoj upravi. Kad je Kasino osnovan, pouzdano se ne zna. Mnogi su nekritički preuzimali 1832. kao početak njegovog djelovanja. Najnoviji radovi Mladena Medara i ovaj Zorke Renić i Tatjane Kreštan ozbiljno dovode u sumnju 1832. kao početak rada Čitaonice. Društvo se spominje ranih 40-ih godina 19. stoljeća, a prvi dokument, *Izvjeshće Bjelovarsko-križevačke županije* potvrđuje njegovo postojanje od 1849.

Knjiga *Narodna knjižnica “Petar Preradović” Bjelovar: od časničkog kasina do novog tisućljeća* Zorke Renić i Tatjane Kreštan, poslije uvodnog teksta građu raspoređuje u sljedeća poglavlja: Osnivanje časničkog kasina i čitaonice, Čitaonica nakon ukidanja Vojne krajine, Hrvatska čitaonica početkom 20. stoljeća, Razvoj Hrvatske čitaonice između dva svjetska rata, Hrvatska čitaonica tijekom Drugog svjetskog rata, Gradska knjižnica i čitaonica Bjelovar, Narodna knjižnica “Petar Preradović” Bjelovar, Narodna knjižnica “Petar Preradović” Bjelovar u razdoblju od 1990. do 2011. godine, Konstante

bjelovarskog knjižničarstva, Sjećanja, Zaposlenici Narodne knjižnice “Petar Preradović” Bjelovar od 1950. do 2011. Knjiga je opremljena i dodacima: Iz recenzija (dr. sc. Aleksandar Stipčević, Ilija Pejić, Marinko Iličić), Literatura, Arhivski izvori, Životopisi autorica te Kazalo osobnih imena. Djelo bogato višebojno ilustrirano brojnim fotografijama, preslikama novinskih članaka, izvornih (rukopisnih) dokumenata značajki je uredila Ivana Hebrang Grgić. Navedene odlike monografije znatno olakšavaju čitljivost, prohodnost, a doprinose i njezinoj uvjerljivosti. Rečeno riječima recenzenta dr. sc. A. Stipčevića “Ovaj rukopis ima sve odlike znanstvenog rada.”

Mnoštvom činjenica autorice prikazuju društveni i kulturni okvir u kojem je Čitaonica (Kasino) djelovala. Ponajprije slikaju mali grad, vojnu utvrdu Bjelovar, osnovanu 1756., sjedište dviju pukovnija (đurđevačke i križevačke), ljude, preporoditelje koji su u njem živjeli i radili. Unatoč izuzetosti iz civilne Hrvatske, Bjelovar je bio ipak važan grad jer u njem su 70-ih godina 19. stoljeća živjeli i djelovali kulturni poslenici, intelektualci i preporoditelji kao Ferdo Rusan, Marijan Vuković, Josip Mihalinec, Ivan Trnski... Autorice potom opisuju postupno otvaranje elitističkog Kasina i drugima, uvođenje hrvatskog jezika u Društvo 1872., nabavljanje novina i časopisa, poslije i knjiga, zabave, suradnju s drugim društvima, članstvo, predsjednike, odbornike, knjižničare... Jednom riječju prate život Čitaonice: mnogobrojni se podaci ilustriraju i potvrđuju fotografijama zaslužnika, zemljovidima Bjelovara i Hrvatske, zapisnicima sjednica, žigovima čitaonica, novinskim člancima, tablicama, izvješćima o radu, pravilima, odlukama i rješenjima, pozivnicama, naslovnica novina i knjiga tiskanih u Bjelovaru... Kao i svaka druga povijest i ovaj razvojni put Čitaonice je rekonstrukcija nekadašnjeg života, ali uspješna, na izvorima znanstveno utemeljena i logičnim tvrdnjama i zaključcima potkrijepljena. Najstarije razdoblje Čitaonice rekonstrukcija je nastala prema kasnijim zapisima, novinskim člancima i *Zapisniku glavnih skupština i odborskih sjednica bjelovarske čitaonice* koji je vođen od 1872. do 1912. Iako je nedostajalo dokumenata, i najstariji rad Čitaonice dobro je opisan. Poslije 1872. puno je više izvora pa se bogata djelatnost Društva lakše prati.

Bjelovarska čitaonica je kao i druga čitaonička društva imala predsjednika, tajnika, knjižničara, upravljajući odbor, a na skupštinama su donošane važne odluke. U početku su članovi uglavnom bili časnici, visoki činovnici, dužnosnici, liječnici, svećenici... Struktura članstva nije se znatno promijenila i poslije gotovo pet desetljeća djelovanja. Tako je 1885. bilo ukupno 137 članova: 37 aktivnih časnika, 33 umirovljena časnika, 1 župan, 1 sudski predsjednik, 3 pukovnika, 27 županijskih i sudbenih činovnika, 5 svećenika, 7 liječnika, 3 odvjetnika, 2 profesora, 20 građana.

Autorice znalački podastiru iscrpne životopise sa slikama zaslužnika koji su skrbili o kulturnom i obrazovnom razvoju Čitaonice, a njihovi doprinosi odavna su nadišli lokalne okvire jednog grada. Navedimo neke od njih: školski nadzornik Marijan Vuković, preporoditelj Ferdo Rusan, kapetan Josip Mihalinec, pjesnik, političar i župan Ivan Trnski, župan Bude Budisavljević, slikar i profesor risanja Josip Hohnjec, potpukovnik Rade Tarbuk, profesor i kemičar Gustav Fleischer, političar i odvjetnik Milan Rojc, profesor Juraj Šušnjak, tiskar i nakladnik Lavoslav Weiss, učitelj i pisac Dragutin Klobučar, slikar i profesor crtanja Ante Kuman, političar i pravnik dr. Ivša Lebović, profesor Frane Sentinella...

Iz knjige doznajemo imena predsjednika Čitaonice od početka pa do prestanka rada 1945.: kapetan Josip Mihalinec, potpukovnik Đuro Lemaić, predsjednik Sudbenog stola Slavoljub Jakčin, potpukovnik Rade Tarbuk, pukovnik Josip Sabolić, satnik Stjepan Žužić, profesor Gustav Fleischer, profesor Mile Petranović, sudbeni vijećnik Franjo Podgajski, dr. Rudolf Wagner, Pajo Gabaj, pravnik Mile Kramarić, profesor Aleksandar Medur, župnik Milan Horvat, Oskar Koščak, profesor Frane Sentinella, Juraj Čuk, Karlo Svoboda...

U monografiji knjižničari nisu zaboravljeni. Uz svakojake, a najčešće tajničke poslove, oni su nabavljali novine, časopise i knjige, čuvali građu, posuđivali je, prodavali, održavali red, učlanjivali članove, pripremali zabave... Mnoštvo se knjižničara ovdje navodi: A. Baichetta (Bojčeta), profesor Gustav Fleischer, Ivan Kalafatić, Matija Boltek, Mihail Haglian, Franjo Antolović, Janko Bačić, profesor Andrija Ribar, dr. Ernesto Čimić, profesor Juraj Šušnjak, Viktor Šafranek, Nikola Božičević...

U gradu su istodobno postojale i druge udruge s kojima je Čitaonica surađivala: HPD Dvojnica, HORD Golub, Vatrogasno društvo, Društvo za poljepšanje grada, Učiteljsko društvo, Gimnazijsko potporno društvo, Hrvatski sokol...

Djelo nam nudi nove činjenice i o drugim čitaoničkim društvima u gradu: Građanskoj čitaonici, Allgemeine Casino-Verein, Srpskoj čitaonici (osnovana 1906.), Pučkoj knjižnici (osnovana 1906.), Hrvatskoj pučkoj knjižnici "Preradović" (osnovana 1913.), Knjižnici Židovskog građanskog društva (osnovana 1911.)...

Čitaonica je rado pomagala drugim društvima i ustanovama u Hrvatskoj: Društvu sv. Ćirila i Metoda, gradnju Hrvatskog kazališta u Zagrebu, dogradnju Zagrebačke katedrale...

Knjiga prati izmjene pravila Čitaonice (1879., 1909., 1931., 1936.) i unutrašnji ustroj rada (pravilnike). Pregledom pravila i dokumenata o ustroju autorice će nastaviti i poslije 1945. pa sve do današnjih dana.

Monografija podastire i iscrpan popis nabavljenih novina pa tako znamo da je Čitaonica 1896. kupovala 37 naslova: *Vienac*, *Narodni list*, *Narodne novine*, *Dom i svijet*, *Napredak*, *Mjesečnik*, *Naša sloga*, *Dragoljub*, *Vila*, *Zastava*, *Agramer Tagblatt*, *Agramer Zeitung*, *Hrvatski učitelj*, *Tjednik bjelovarsko-križevački*... Pregledom nabave tiska i uopće knjižnične građe, autorice će nastaviti i u idućim razdobljima.

Preuređenje, proširenje prostora, zgrade na današnjem Šetalištu dr. Ivše Lebovića 9 prati se kronološki od 1849. pa sve do 1882. kada je Čitaonica dobila današnji izgled. Opisuju se i prostori na Trgu E. Kvaternika bb (bivši Omladinski dom) u koji je 1991. preselio Posudbeni odjel za odrasle, potom prostor Dječjeg odjela u Nazorovoj ulici 4 kao i novi prostori u koje je Knjižnica uselila 2001. (Trg E. Kvaternika 11).

Knjižnična djelatnost u radu je prikazana dvojako, kao važna kulturna i obrazovna djelatnost u širem kontekstu tiskarstva, nakladništva, suradnje s drugim srodnim društvima i ustanovama, a potom i kao specifična djelatnost prikupljanja, diseminacije, obrade, posredovanja i čuvanja građe (informacija). Pri tom nisu zaboravljeni knjižničari, kreatori svih aktivnosti kao ni korisnici radi kojih knjižnice i knjižničari postoje.

Rad nadalje raščlanjuje brojnost i strukturu knjižnične građe donoseći naslove novina i časopisa, popisuje značajnija hrvatska izdanja knjiga, navodi autore čija su djela često čitana...

Za svako od navedenih razdoblja autorice podastiru osnovne podatke o korisnicima Čitaonice počevši od 40-ih godina 19. st. pa sve do kraja stoljeća, odnosno Hrvatske čitaonice od početka 20. st. pa do 1945., polije 1950. Gradske knjižnice koja ime mijenja 1968. u Narodna knjižnica "P. Preradović" da bi pregled završio s 2011.: brojnost članstva, broj posjeta, broj posuđenih jedinica, socijalni status i druge važne činjenice...

Čitaonice su sudjelovale u demokratizaciji društva, a i same su se demokratizirale i sve više otvarale što se u djelu naglašava. Njihovu ulogu poslije Drugoga Svjetskog Rata preuzimaju knjižnice djelujući u novim društvenim okvirima nastojeći ih proširiti, razmaknuti i tako osloboditi nesmetani prostor slobodnoj misli. Slobodan pristup informacijama i znanju još uvijek je nedosegnuti cilj unatoč internetu i svim drugim slobodama.

Početak 20. stoljeća vrijeme je ubrzanih gospodarskih i društvenih promjena, razvija se građanska politička svijest. Sve je to ostavilo traga i na rad

Čitaonice pa ona konačno 1906. postaje Hrvatska čitaonica. Pravila su joj odobrena 1909. i u njima se na početku naglašava obrazovna funkcija društva i promicanje hrvatske knjige. Dosadašnja pravila su naglašavala zabavnu i kulturnu ulogu Čitaonice. Bjelovar je te 1906. imao 118 trgovačkih i 313 obrtnih poduzeća.

Za stručnim i znanstvenim informacijama pohranjenim u specijaliziranim časopisima i knjigama sve je veća potražnja jer sve je više mladih ljudi koji se školuju. Novine i zabavni časopisi te knjige beletristike i dalje su važna građa Hrvatske čitaonice, ali ne više i primarna. Tako se u radu navodi da je 1913. Hrvatska čitaonica posjedovala 1.812 knjiga, od toga 1.130 na njemačkom jeziku. Njemačka knjiga polako će uzmicati pred hrvatskom, točnije pred popularnim izdanjima Društva sv. Jeronima i Matice hrvatske. Propašću AU-Monarihije još će biti očiglednija dominacija novina i knjiga na hrvatskom jeziku.

Struktura članstva potpuno se izmijenila. Tijekom 20-ih godina 20. st. u Hrvatsku čitaonicu učlanjeno je oko 300 članova, a uz uobičajene korisnike (časnike, suce, profesore, svećenike...) sve je više obrtnika, trgovaca, tvorničara, činovnika, a u članstvu se pojavljuju i žene. I dalje Hrvatska čitaonica nabavlja dvadesetak naslova novina i desetak časopisa. Fond knjiga se velikom brzinom uvećava pa je 1932. Čitaonica posjedovala 5.336 svezaka. Spomenute 1932. Hrvatska je čitaonica primala sljedeće novine: *Hrvatski list*, *Jutarnji list*, *Hrvatsku stražu*, *Neues Wiener Journal*, *Novosti*, *Obzor*, *Vreme*, *Jadransku stražu*, *Hrvatsko pravo*, *Slobodnu tribinu*, *Novu Europu*, *Omladini*, *Kulisu*, *Hrvatskog radišu*...

Djelovanje Hrvatske čitaonice između dva svjetska rata obilježeno je politizacijom i jačanjem lijeve (komunističke) političke opcije. Prosrpski režim Kraljevine Jugoslavije nastojao je iz naziva Čitaonice ukloniti predznak "hrvatski" u čemu je i uspio pa je 1931. promijenila ime u Narodna čitaonica u Bjelovaru. Takvo stanje se održalo do 1935. kada je ponovno vraćen stari naziv Hrvatska čitaonica kojoj su pravila odobrena 1936. Hrvatska će čitaonica djelovati i za vrijeme NDH i Drugog svjetskog rata u izuzetno teškim uvjetima.

Oslobođenjem i prestankom rata 1945. prestale su s radom mnoge čitaonica pa tako i Hrvatska čitaonica. Vrijeme poslijeratne obnove, izgradnje, razvoja industrije, bilo je jasno ideološki obilježeno i nije se obaziralo na bogatu tradiciju Hrvatske čitaonice, što se moglo najbolje vidjeti po reviziji 1952. kada je otpisano mnoštvo vrijednih knjiga i odvezeno u stari papir. Knjižnica je po svršetku Drugoga Svjetskog Rata iseljena iz svog prostora u koji će se vratiti 1950. kada je Narodni odbor grada Bjelovara donio od-

luku o osnivanju Gradske knjižnice i čitaonice. Zapošljavanjem 1951. Zlate Veček Ahel kao prve knjižničarke i ravnateljice sa stručnim zvanjem, započelo je novo, plodno poglavlje. Ona će znati pomiriti mnoge nepomirljivosti osnivajući sa svojim suradnicima (od 1953. Marijom Abramović-Žagar, od 1960. Zlatom Škrbina i Dragicom Peranić) nove odjele (Pionirski 1952. Audio-vizualni 1965., Pokretnu knjižnicu 1972.), područne knjižnice u Gudovcu, Predavcu, Markovcu, Malom Trojstvu, Cigleni, Klokočevcu... i na posljetku matičnu službu (općinsku i kotarsku tijekom 60-ih, a regionalnu tijekom 70-ih). Regionalna matična služba stvarno će zaživjeti istom 1985. imenovanjem Marinka Iličića za njezina voditelja. Knjižnica je već 1959. započela s UDK klasifikacijom, a s izradom kataloga odmah po osamostaljenju 1951. Smjenom Zlate Veček Ahel 1974. s mjesta ravnateljice zbog sudjelovanja u Hrvatskom proljeću 1971., Knjižnica je nastavila svoj razvoj jer naslijedila ju je Zlata Škrbina, vrijedna i predana poslu knjižničarka. Već u jesen 1974. osnovana je Studijska čitaonica, a sljedeće godine Zavičajna zbirka u njoj. U posljednjoj razvojnoj dionici (1990.-2011.) autorice i dalje prate rad knjižničara, ravnatelja Marinka Iličića i njegova tima, predanih radnika i vizionara, nositelja razvoja pa time i budućnosti ustanove. Vrijeme je to burnih ratnih i poratnih previranja, prelazak na tržišno iz planskog gospodarstva, dominacija informacijsko-komunikacijskih tehnologija u svim sferama života i djelovanja pa tako i u knjižničarstvu.

Zbirke knjiga, periodike i multimedija (igračaka, ploča, A-kaseta...) se uvećavaju pa 1974. Pionirski odjel (danas Dječji odjel) preseljava u staru drvenu zgradu bivšeg Dječjeg vrtića iza ugostiteljskog praktikuma. Bolji smještaj Dječji odjel naći će u Nazorovoj 4 gdje će ostati punih dvadeset godina (od 1980. do 2001.). Spomenute 2001., Dječji odjel preseljava u staru zgradu Čitaonice (Šetalište Ivše Lebovića 9), a Posudbeni odjel za odrasle, Studijski odjel, Pokretna knjižnica te uprava i ostale službe sele u novouređenu zgradu Knjižnice (Trg E. Kvaternika 11).

Poslije revizije 1952. u fondu je ostalo samo 3.658 knjiga. Budući da je 1951. Knjižnica postala proračunska ustanova sa stalnim primanjima, njezin razvoj će biti očigledan. Za razliku od ustanova čitaonice su živjele od članarine redovitih članova, članova prinosnika, donatora, prodaje novina, zarade od zabava i prodaje alkoholnih pića. Čitaonice nisu mogle biti svima otvorene i demokratske kao knjižnice jer su vodile isključivo brigu o potrebama svojih članova i donatora. Zato se ne treba čuditi da je u samo desetak godina (1960.) fond knjiga Gradske knjižnice narastao na 16.103 svezaka, a broj članova na 2.600. Tridesetak godina poslije (1988.) u fondu će biti 72.053 knjige i 5.920

članova. Na kraju 2011. u fondu je bilo 140.285 svezaka knjiga, 4.584 uvezana sveska periodike, 4.060 jedinica zvučne, 12.650 jedinica vizualne te 1.846 jedinica elektroničke građe. Zabilježeno je 147.845 posjeta, 191.129 posuđenih sv. knjiga izvan knjižnice, 40.220 sv. posuđenih u knjižnici te 33.154 jedinice multimedijalne građe. Bilo je 6.210 učlanjenih korisnika, a nabavljeno je 4.711 sv. knjiga, 767 jedinica multimedija, 59 naslova novina i 63 naslova časopisa.

Monografija nadalje prati razvitak odjela, službi, zapošljavanje i usavršavanje djelatnika, izgradnju zbirki, obradu građe i vođenje kataloga, stalno povećanje članstva i stalnu promjenu strukture članstva, pravilnike o radu, standarde, zakone o knjižnicama... Pripremajući brojne izložbe, predavanja, susrete, tribine... Knjižnica je i nadalje ostala prepoznatljiva kulturna ustanova u gradu, ali i šire, postavši davno središnjom za cijelu regiju (Zajednicu općina). Kada je Hrvatska 1992. podijeljena na županije, Knjižnica je do 1995. bila matična za tri županije (Bjelovarsko-bilogorsku, Koprivničko-križevačku i Virovitičko-podravsku). Područje njezine matičnosti postupno se smanjivalo (do 2008. bila je matična za Bjelovarsko-bilogorsku i Virovitičko-podravsku županiju) da bi danas bila matičnom samo za Bjelovarsko-bilogorsku županiju.

Osamostaljenjem Hrvatske 1991., knjižnice su se kao uostalom i cjelokupna kultura u ratnim i tranzicijskim okolnostima našle pred novim izazovima. Prema ponuđenim činjenicama u ovoj knjizi očigledno je da je Narodna knjižnica "P. Preradović" uspješno odgovorila izazovima i u afirmaciji i obnovi zapostavljene i zapuštene nacionalne i kulturne baštine, ali i u proširenju i obnavljanju prostora, zapošljavanju novih zaposlenika, povećanim sredstvima za rad i za nabavu, novim programima za korisnike... pa je u krakom vremenu broj članstva znatno povećan i danas se uglavnom zaustavlja na 6.500 članova, nabavi 6.000 do 6.500 jedinica nove građe, oko 150.000 posjeta i oko 200.000 - 250.000 posuđenih jedinica godišnje. Stvorena je u javnosti nova slika Knjižnice kao suvremene informacijske ustanove koja pomaže rad, stručno napredovanje i kulturno obogaćivanje svih dobnih skupina ostajući i nadalje otvorena suradnji s brojnim drugim ustanovama i udrugama u gradu, županiji i šire. Pritom nije zanemarena ni njezina uloga baštinske ustanove. "Ukratko se može reći da je posljednje desetljeće 20. stoljeća i prvo desetljeće 21. stoljeća u razvoju knjižnice odredila informatizacija poslovanja, obrada cjelokupnog fonda, prijelaz na novi programski paket Metel.win, novi prostori, korisnici, usluge, primjena novih medija, ali i bogata kulturna djelatnost." (str. 148.)

Pisati povijest ustanove u posljednjih dvadesetak godina, dakle bez vremenske distance, nije bilo nimalo lako, tim više što su autorice ove knjige dugo u njoj radile. Unatoč tome, ponudile su zanimljiv i sažet sintetski pregled koji će biti putokaz budućim istraživačima povijesti knjižničarstva i knjige na ovim prostorima jer oni će imati uz prezentiranu građu i nove spoznaje, a nadasve nužan vremenski odmak.

S obiljem provjerljivih informacija znalački vrsno uređena i grafički lijepo opremljena monografija *Narodna knjižnica "Petar Preradović" Bjelovar : od časničkog kasina do novog tisućljeća* Zorke Renić i Tatjane Kreštan bit će dragocjena pomoć budućim istraživačima povijesti knjige, čitanja, knjižničarstva i kulturne povijesti u Bjelovaru i okolnim pripadajućim mjestima. Ova knjiga je hommage naraštajima knjižničara, ali je istodobno i prikaz puta afirmacije jedne struke koja se istom u posljednjih tridesetak godina akademski ustalila, ali koja se još uvijek nije izborila za primjerenije mjesto u društvu koje se obično naziva informacijskim, društvom znanja, društvo koje uči.

Ilija Pejić